

DLA doktori értekezés tézisei

MASSÁNYI VIKTOR

**MIKOLA LISZENKO,
AZ UKRÁN NEMZETI ZENE ATYJA**

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

Budapest

2010

I. A kutatás előzményei

Mikola Liszenko (Микола Лисенко, 1842–1912) ukrán zeneszerző életéről és munkásságáról magyar nyelven eddig nem jelent meg kiadvány. A legnagyobb magyar lexikonok is legfeljebb csak említik a zeneszerző nevét és néhány művének címét, tanulmányok, ismertetések és elemzések pedig egyáltalán nem születtek a témában. Pedig Liszenko művészetének és szervező tevékenységének kiemelten fontos szerep jutott a XIX. század második felében az ukrán nemzeti zeneszerzői iskola születésében, és közvetlenül vagy közvetve, zenéjével vagy példamutatásával más országok és nemzetek zene-kultúrájának alakulására is hatással volt.

Jelentőségének elismerését számos tényező hátráltatta hazájában, és ennek következtében más országokban is. Az Orosz Birodalom fennhatósága idején a hivatalos körök, nemzeti hovatartozása miatt, minden eszközt megragadtak az elhallgattatása érdekében. Az egykori Szovjetunióban pedig – bár zeneszerzői tevékenységét elismerték – az orosz központú, centralizált szemléletmód miatt népművelői és az önálló ukrán nemzeti öntudat kialakulása iránti elkötelezettségét és elszántságának jelentőségét politikai okok miatt nem említették. A XX. század végén létrejött szuverén ukrán állam megalakulását követően került Liszenko életműve méltó helyére a zenei kultúrában: művei egyre gyakrabban csendülnek fel hangversenyeken. Ám életéről és alkotásairól összefoglaló, nagy volumenű új monográfiát eddig még hazájában sem adtak ki.

II. Források

A többmillió – Kanadában, az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában élő – ukrán diaszpóra támogatásának köszönhetően V. Kubijovich szerkesztésében 1954-ben megjelent és azóta rendszeresen frissített *Encyclopedia of Ukraine Project* nyújthat az olvasónak angol nyelven némi betekintést Liszenko életébe és műveibe. Számomra segítséget nyújtottak még a szerző fiának tollából született visszaemlékezései és a mester levelezésének nyomtatásban megjelent kiadványai.

Dolgozatomban a zeneszerző életútját követve igyekeztem kitérni a legfontosabb és legismertebb alkotásokra. Az opera műfaján belül szinte mindegyik művét érintettem. A bemutatás eltérő részletességének többféle oka volt, részben a kompozíció jelentősége, részben pedig a rendelkezésemre álló dokumentumok eltérő mennyisége. Olykor bőséges nyomtatott és kéziratos forrásanyagból, partitúrákból, zongorakivonatokból, szövegekönyvekből, koncertműsorokból, korabeli műsorfüzetekből és szövegekönyvekből válogathattam, felkutatásukban zenész kollégák útmutatásai voltak a segítségemre, más esetben viszont csak rövid időtartamra, a lemergi Mikola Liszenko Nemzeti Zeneakadémia kottatárában tanulmányozhattam egy-egy mű partitúráját, amelyből nem volt lehetőségem másolatot készíteni. Úgyszintén nagy segítségemre szolgált az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia kiadásában 2004-ben „Mikola Liszenko és az ukrán zeneszerzői iskola” címmel megjelent tanulmánykötet, amely a zeneszerző születésének 160. évfordulója alkalmából látott napvilágot H. Szkripnik szerkesztésében.

III. Módszer

Értekezésemben kísérletet teszek arra, hogy – a teljesség igénye nélkül, részben a szakirodalomra, részben saját kutatásaimra támaszkodva – összefoglaljam az ukrán zeneszerző életének és tevékenységének fontosabb állomásait, kiemelve nemzeti identitás tematikáját és a műveiben ötvöződő szláv és európai hatásokat, ami egyedivé teszi zenéjét. Operáinak tárgyalásánál fontosnak tartottam a cselekmény rövid ismertetését, mivel e művek ismeretlenek a magyar olvasó számára, ugyanakkor a témaválasztás és a cselekmény beosztása, elrendezése, az események sorrendjének kezelése és elosztása alapvető információkkal szolgál nemcsak a librettistára, hanem a komponistára vonatkozóan is.

A zenei elemzéseknel többféle munkamódszert választottam az adott kompozíció sajátosságainak megfelelően: egyes operáknál a cselekmény előrehaladtával elemeztem a szereplőket zenei és dramaturgiai szempontból, máskor egy-egy főszereplőt a mű teljes terjedelmén át történő fejlődésén keresztül mutattam be. A kórus- és kamaradarabok elemzésekor előtérbe helyezem az ukrán népdalra alapozott zenei anyag bemutatását és a keresztény eszme tudatos megjelenítését a szerző életének különböző korszakaiban. Megállapításaimat igyekeztem – a lehetőségekhez mérten és dolgozat kereteit szem előtt tartva – minél több kottapéldával illusztrálni, hogy a zenész olvasó számára azonnal és nyilvánvalóan feltáruhassanak Liszenko motívumhasználatának, egyedülálló dallamformáló erejének és karakterábrázoló képességének jellegzetességei.

IV. Eredmények

Értekezésem első két fejezetében (I. Az ukrán kultúra alakulása a XIX. századig; II. Mikola Liszenko életpályája) rövid áttekintést nyújtok az ukrán kultúra kialakulásáról, illetve Liszenko fiatalkori életéről és munkásságáról, kihangsúlyozva a kettős neveltetését: az Orosz Birodalomban való létét és európai iskoláztatását.

A harmadik fejezetben (Útban a nemzeti opera felé) Liszenko korai operáinak sajátos zeneszerzői fogásaival és gondolatvilágával foglalkozom. A nagy orosz író, Nyikolaj Gogol műveiben kiemelten fontos szerepet kap az ukrán tematika (történelem és népmese). Ezeket tanulmányozva Mikola Liszenko eldöntötte, hogy operákat komponál a számára legérdekesebb Gogol-művek alapján, ukrán nyelven (*Karácsony éjszakája* – Різдвяна ніч, *Utopléna* – Утоплена, *Natalka Poltavka* – Наталка Полтавка).

A negyedik fejezetben a zeneszerző legfontosabb operája, a *Tarasz Bulba* (Тарас Бульба) részletes elemzése található. Az operában központi szerepet kap az énekkar által megtestesített ukrán nép. A két tábor – az ukrán kozákok és a lengyel nemesség – konfliktusa a tömegjeleneteken kívül egyéni szereplők ábrázolása által is sajátos kifejezéshez jut Liszenko zenéjében, az ellentétes ukrán és lengyel nemzeti színezet kihangsúlyozásának köszönhetően.

Liszenko számos kórusműve közül egy jellegzetes és népszerű kantátát (*Radujszja nivo nepolitaja* – Радуйся ниво неполитая) mutatok be az ötödik fejezetben (Kórusművek és kamaradarabok), kihangsúlyozva az ukrán pravoszláv kórusének jellegzetes többszólamúságát, mely alapjaiban eltér a katolikus egyházi énektől. Kamarazenéjéből a barokk tánc-szvit példájára komponált *Ukrán szvit*

(Українська сюїта) rövid elemzése nyújt betekintést a tipikus Liszenko-stílusba. Dalterméséből egy *dalciklust* mutatok be, amelynek szövegét a zeneszerző Heinrich Heine „*Lyrisches Intermezzo*” című verseskötetéből válogatta.

Hatodik fejezet: Liszenko tevékenysége a XX. század elején. A komoly társadalmi átalakulásokat megélt XX. század első évtizedében a zeneszerző egy görög mitológiai témájú szatirikus operát (*Eneida* – Енеїда) és egy misztériumjátékkal telített mini-operát (*Nocturne* – Ноктюри) komponált. Mindkét mű zenei nyelvezte megelégette a későbbi ukrán operairodalom élvonalbeli alkotásainak jellegzetességeit. A zeneszerző késői művei közül foglalkozom továbbá néhány *liturgikus kórusművével* és egy az 1905-ös oroszországi forradalom hatására komponált dalával (*Őszirózsák* – Айстри).

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Az énekes nézőpontjai. Mikola Liszenko műveivel szakközépiskolás korom óta foglalkozom. Eleinte kórusműveit tanulmányoztam és vezényeltem, később operaénekesként operái érdekelték jobban. Osztap áriáját a Tarasz Bulbából több ízben előadtam hangversenyeken Magyarországon is. Legutóbb 2009 márciusában a Debreceni Egyetem által szervezett ária- és dalestemén.

Terveim között szerepel egy 2010 őszén sorra kerülő „szláv dalest”, melyen Liszenko dalai is felcsendülnek előadásomban. Ezzel szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy a legnagyobb lélekszámú szom-

széd nép nemzeti zenéjének atyját és műveit jobban megismerje a magyar hallgatóság. Remélem, hogy dolgozatom énekművész kollégáimon kívül néhány magyar zenetörténész és a szomszédos népek zenéjével foglalkozó szakember érdeklődését is felkelti a kiváló ukrán zeneszerző életműve, és tágabb értelemben az ukrán nemzeti zene iránt.

VI. Felhasznált irodalom:

- A. Гозенпуд. *Лисенко та російська музична культура*. Москва: Музгиз, 1954
- A. Gozenpud. *Liszenko ta roszijszka muzicsna kultura* (Liszenko és az ukrán zenekultúra). Moszkva: Muzgiz, 1954
- О. Лисенко. *Про М. Лисенка. Спогади сина*. Москва: Молодая Гвардия, 1960
- O. Liszenko. *Pro M. Liszenka. Szpohadi szina* (M. Liszenkóról. Fia visszaemlékezései). Moszkva: Molodaja gvargyija, 1960
- Н. Андрієвська. *Дитячі опери Лисенка*. Київ: Мистецтво, 1962
- N. Andrijevszka. *Dityacsi operi Liszenka* (Liszenko gyermekoperái). Kijev: Misztectvo, 1962
- М. Лисенко. *Листи*. Київ: 1964
- M. Liszenko. *Lishti* (Levelek). Kijev: 1964
- Л. Архімович. *Тарас Бульба Лисенка*. Київ: Мистецтво, 1964
- L. Arhimovics. *Tarasz Bulba Liszenka* (Liszenko Tarasz Bulbája). Kijev: Misztectvo, 1964

- Р. Пилипчук (головний редактор). *Лисенко в спогадах сучасників* [збірник статей]. Київ: Музична Україна, 1968.
- R. Pilipcsuk (főszerk.). *Liszenko b szpohadah szucsasznikiv* (Liszenko kortársainak visszaemlékezéseiben) [cikkgyűjtemény]. Kijev: Muzicsna Ukrajina, 1968
- Э. Райзе. *Про музику и музыкантов*. Ленинград: Музыка, 1969.
- E. Rajze. *Pro muziku muzikantov* (Zenéről és zenészekről). Leningrad: Muzika, 1969
- Bakcsi György. *Gogol világa*. Budapest: Európa kiadó, 1986
- М. Гордійчук. *Історія української музики*, том 3. Київ: Наукова Думка, 1989
- M. Horgyjcsuk. *Isztorija ukrajinszkoji muziki, tom 3.* (Az ukrán zene története. 3. kötet). Kijev: Naukova Dumka, 1989
- V. Kubijovics (ed.). *Encyclopedia of Ukraine Project*. New York: Young life 1954, 1989
- Л. Архімович – М. Гордійчук. *М. Лисенко. Життя і творчість*. Київ: Музична Україна, 1992
- L. Arhimovics – M. Horgyjcsuk. *M. Liszenko. Zsittya i tvorcsiszty* (M. Liszenko. Élete és munkássága). Kijev: Muzicsna Ukrajina, 1992
- Г. Скрипник (головний редактор). *М. Лисенко і українська композиторська школа* [збірник статей]. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології імені М. Рильського, 2004
- H. Szkripnik (főszerk.). *M. Liszenko i ukrajinszka kompozitorszka skola* (Liszenko és az ukrán zeneszerzőiskola) [cikkgyűjtemény]. Kijev: Insztitut misztectvoznavsztva, folklorisztiki i etnolohiji imenyi M. Riljszkoho (M. Riljszkij Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnológiai Főiskola Kiadója), 2004